Szemelvények egy általános nyelvmunkás életéből

NÁDASDY ÁDÁM: *HORDTAM AZ IRHÁMAT. BESZÉLGETÉS, ÍRÁSOK, NAPLÓK 1994–2022*

„A nyelv lefogja a képzeletem, vezeti a tollam" (129.) – vallja Nádasdy Ádám legújabb könyvében, amely nemcsak a szavak és mondatok titokzatos hatalmáról gondolkodtatja el az olvasót, hanem arról is, hogy mit jelent külföldinek, értelmiséginek, szabadnak lenni. A *Hordtam az irhámat* szövegei eredetileg különféle helyeken jelentek meg: folyóiratban, hetilapban, internetes portálon, ünnepi kiadványban – 1994-től egészen 2022-ig. Időbeli, tematikus és műfaji heterogenitásuk ellenére azonban mégis képesek egységet alkotni, hiszen összeköti őket a szerzőtől megszokott követhető, élvezetes és üdítően humoros stílus. A sokak által szeretett és tisztelt költő, nyelvész és műfordító ezúttal fürkésző kíváncsisággal, keserédes bölcsességgel és finom iróniával néz szembe történelmi kataklizmákkal vagy éppen teljesen hétköznapi helyzetekkel, miközben saját világlátásába is bepillantást enged.

Nádasdy *Külföldi vagyok* című naplóbejegyzésében „diffúz irodalmi tényezőként" (181.), míg legutóbbi tanulmánykötete – a műfordítás rejtelmeit tárgyaló *A csökkenő költőiség* – két évvel ezelőtti bemutatóján „általános nyelvmunkásként" definiálta magát. Megszólalásmódjainak sokfélesége jelen gyűjteményből is kiviláglik. A mindössze kétszáz oldalas válogatás lapjain találkozhatunk többek között interjúval, naplókkal, alkalmi és esszészerű szövegekkel, egyes írások pedig számomra novellaként is egyértelműen megállják a helyüket. Ilyen az egyik kedvencem is, *A csendes milliomosok*, amely az elszegényedett velencei ismerősöknél tett látogatást állítja középpontba fergeteges humorral, teret engedve ugyanakkor a háború tragikus következményeinek, valamint eltérő politikai nézetek ütköztetésének is. Ahogy a szerző több ízben is kiemelte, a hasonló történetek valós eseményekből születtek; a gondosan megkomponált szerkezet és az áradó elbeszélőkedv viszont kétségtelenül komoly irodalmi értéket kölcsönöz ezeknek a visszaemlékezéseknek (lásd például: *„Az értelmiségi, az mindig kritizál" – Nádasdy Ádám a Lírástudók vendége* [podcast], 2023. 05. 24., Fidelio.hu).

Mielőtt még azonban Nádasdy mesélni kezdene arról, hogy hogyan tanult meg angolul, mi mindenen gondolkozott leckejavítás helyett egy kávéházban ülve, vagy miként „hordta az irháját" és a lüktető fiatalság érzését „keresztül-kasul a városon" (101.), elsőként a családi hátteréről számol be. A kötet ugyanis Várkonyi Benedek 2004-es interjújával indul (*„Eine K. und K. Familie"*), melynek köszönhetően regényes életutak és izgalmasan rétegzett identitások útvesztője rajzolódik ki előttünk Prágától Bécsen és Pulán át egészen a Távol-Keletig. Ott van mindjárt a nagyapa, aki az 1960-as népszámláláskor magyar anyanyelvűnek vallotta magát, pedig alig értette a nyelvet – vagy a nagymama, aki állítása szerint olasz volt. „Hartmann Karolinának hívták, de ha egyszer valaki azt mondja magáról, hogy olasz, akkor olasz. Egyébként valamilyen okból Sári nagymamának hívta a család" (10.). Mindez persze most már megmosolyogtatja a befogadót, de az Osztrák–Magyar Monarchia korában természetes volt az országok és kultúrák közötti efféle átjárhatóság és a szabadon választható hovatartozás.

Nádasdy gyerekkoráról olvasva egy mára letűnt, konzervatív elvekre épülő polgári miliő tárul fel előttünk a maga kötöttségeivel, távolságtartó hidegségével, ugyanakkor termékeny szellemi légkörével. A beszélgetés beillesztésének gesztusa meglátásom szerint elsősorban azt a célt szolgálja, hogy felvázolja a kontextust, amelyből az emlékező, elmélkedő és érvelő szubjektum a továbbiakban megnyilatkozik – és ezáltal megteremtse a múltra reflektáló, akár politikai tartalmú kijelentések alapját képező pozíciót. Az 1945-ös eseményekkel kapcsolatban például *Az igazi idegen* című írásában kifejti, hogy míg a „kommunista propagandában ezt a történelmi pillanatot »felszabadulásnak« nevezték" (38.), ők az *ostrom* szót használták otthon, mivel nem egy rokonuk elesett az oroszok ellen harcolva. Bár a szerző a *Litera* interjújában hangsúlyozza, hogy azt túlzás lenne állítani, hogy a történelem értelmezése szubjektív dolog – sokkal inkább társadalmi meghatározottságú –, azt egyértelműen leszögezhetjük, hogy az ilyen szöveghelyek ráirányítják a figyelmünket a perspektíva fontosságára (Szekeres Dóra: *Nádasdy Ádám: Csak emlékszem*, Litera, 2023. 06. 29.).

Lapis József írja a *Szófa* oldalán megjelent recenziójában, hogy „Nádasdy Ádám nem politizál közvetlenül, de attitűdje, megszólalásmódja, derűje, kritikai reflexivitása" politikai tettként értelmezhető (Lapis József: *Egy szerelem története*, Szófa, 2023. 12. 01.). Napjainkban is egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a közéleti kérdések elől nem dughatjuk homokba a fejünket – akármennyire is szeretnénk kitérni a konkrét állásfoglalás alól –, de ez a kényszerhelyzet az ötvenes években felnőtt generációra hatványozottan volt érvényes. „Mindig azt mondd, amit gondolsz. [...] De ügyelj, hogy mindig azt gondold, amit mondani kell" (67.) – tanácsolja felkészítő tanára az angol nyelv fiatal szerelmesének az egyetemi felvételi előtt (*Egy romantikus szerelem*). Már az édesapának, az operarendezőként dolgozó Nádasdy Kálmánnak is tudomásul kellett vennie, hogy hiába volt lesújtó véleménye a helyzetről, művészetét mindig csak a hatalom kegyéből, „*Mitfahrer*ként" működtethette (32.).

A család tagjai azonban – még ha nem is feltétlenül tudatosan – a polgári létforma fenntartásával, illetve a német nyelv használatával némiképp mégis kifejezhették ellenállásukat. Ami a korszak fiataljait illeti, ők hódolattal hallgatták a rendszer által ferde szemmel nézett Karády Katalin hangját. Dalai „a veszteséget, a fáradtságot, a lehangoltságot, a reménytelenséget" (82–83.) hozták el nekik a kötelező optimizmus idején, a lázadás apró, de számukra nagyon is jelentős gesztusaként. Az egész kötetről elmondható, hogy megingathatatlan, elpusztíthatatlan szabadságot áraszt, melynek közvetítése és gyakorlása Nádasdy szerint az értelmiség egyik legfőbb feladata. *Mire való a bölcsész* című szövegében kifejti, hogy „általános kultúrmunkásként" kötelességünk a kritikus viszonyulás, a bírálat, valamint az, hogy saját világképünk és tudásunk segítségével a hierarchiában felettünk állók döntéseit is merjük megkérdőjelezni. Ugyan ez az értekezés tagadhatatlanul tartalmaz vitatható kijelentéseket is – például hogy „felsőoktatási szinten már nem igazságos az ingyenesség" (138.), vagy hogy a bölcsészek körében „kevésbé merül fel a pályamódosítás szükségessége" (136.) – rám mindenképpen megerősítőleg hatott arra nézvést, hogy bármi is legyen az aktuális vélekedés a társadalmunkban, bölcsésznek lenni igenis értékes hivatás.

A Láthatatlan Kollégium 1995-ös évzáróján elhangzott gondolatok (*Rendpárti vagyok*) a kritika műfaját is érintik: a szerző szerint a jó recenzens „semmiféle tiszteletet nem tanúsít a bírált szerző állása, hovatartozása, kora vagy esetleges nemes

szándékai iránt. A bírálónak csak egy dolgot illik néznie: a minőséget" (123.). Gyakorlatban ugyanakkor ez korántsem annyira természetes, mint elméletben, jelen kötet személyessége és barátságos, őszinte hangvétele pedig tovább nehezíti a kritikus munkáját. Olyan érzés, mintha leülnénk egy általunk nagyra tartott, bölcs emberrel szemben, hogy meghallgassuk a visszaemlékezéseit és élettapasztalatait, majd utólag analizálnunk kellene az egyes történetek és eszmefuttatások előadásmódját vagy érdekességét. Nem könnyű feladat.

A szigorúbb elemzők közül néhányan – bevallom, eleinte olykor magam is – a szövegek színvonala helyett a megszólalások igazságértékét vagy éppen pozícióját kezdték kifogásolni. („A konzervatív úriemberből időnként kibújik az enyhén sznob" – írta V. Gilbert Edit: *A gyenge rend őre*, Revizor, 2023. 09. 21.) Kétségtelen, hogy vannak olyan részek, ahol a szerző mintha kissé felülről beszélne, például amikor párjával az Óbudai-szigeten valamilyen rendezvény kellős közepébe csöppennek, melyről aztán így nyilatkozik: „[a]mikor kicsi voltam, az ilyen emberek szegények voltak, de nem voltak rondák. Most már nem szegények: autóval jöttek ki ide, ásványvizes kartonokat ölelnek. Ez a mi édes magyar népünk, értük aggódunk, értük dolgozunk" (191.). Az már viszont nem a kritika hatáskörébe tartozik, ha időnként unszimpatikusnak ítélhető a megképződő szubjektum. Sőt, az idézett megjegyzések bizonyos szempontból még hitelesebbé is teszik az adott írást, naplóbejegyzésről lévén szó (*A véletlen*).

Ha a kihívások ellenére mégiscsak kísérletet teszünk egy – lehetőségekhez mérten – objektív véleményezésre, megállapíthatjuk, hogy többségében hihetetlenül gondolatébresztő, néhol talán nem egyformán izgalmas, de összességében nívós anyaggal van dolgunk. A könyv egyik legszebb darabja az *Elbírja a saját súlyát*, amely egyrészt a borítón is megjelenő Szabadság hídról szól, de még inkább arról, hogy hogyan kell biztonsággal, jól szeretni. Nádasdy Ádám munkásságának ismeretében nem meglepő, hogy gyönyörű vallomásokat olvashatunk a nyelvről is – különösképpen az angolról, amely eleinte titokzatos, ismeretlen csábítóként vonzza magához a fiatal kalandort, hogy aztán szenvedélyes szerelemben egyesüljenek, majd a rózsaszín köd eloszlása után immár professzionális keretek között folytassák életre szóló kapcsolatukat (*Egy romantikus szerelem*). A kötet szövegei nem hagynak kétséget afelől, hogy a kezdetek tiszta lelkesedése a mai napig nem hunyt ki: a szerző élvezettel merül el egy-egy kifejezés használatának módozataiban, a politika szókincsében, vagy osztja meg velünk fordítói tapasztalatait. A nyelvet „álszent diktátorként" ábrázolja, „aki folyton azt hangoztatja, hogy nála demokrácia van, mindent szabad – de jaj annak, aki nem lesi ki az ő titkos tilalmait, korlátait és hajlandóságait" (133.). Beismeri ugyanakkor, hogy valójában szereti ezt a szelíd zsarnokságot, szeret küzdeni vele, még akkor is, ha végül elbukik (*A nyelv hatalmáról*).

A *Hordtam az irhámat* egy szabadon véleményt formáló, bátran kritizáló és sokat megélt ember látásmódját tükrözi. Nem célja nagy igazságokat közvetíteni, inkább gondolkodásra, beszélgetésre, olykor vitára buzdít. A körülményeinktől, a hátterünktől és a nézeteinktől is függ, hogy mit viszünk belőle magunkkal, de az utolsó oldalakhoz érve az biztosan mindannyiunk előtt világossá válik, hogy igenis érdemes hinni a szellemi erőben. Számomra a legfontosabb üzenet az volt, hogy nem engedhetjük, hogy bármely hatalom kisajátítsa a történelmünket, a jelképeinket, a vallásunkat vagy az ünnepeinket. Mernünk kell emlékezni a múltra, és saját

viszonyulást kialakítani a jelenleg körülöttünk zajló eseményekhez is, mert csak így őrizhetjük meg a függetlenségünket. (*Magvető*)

BAKÓ SÁRA

Vége a komédiának

MADÁCH IMRE: *AZ EMBER TRAGÉDIÁJA. EREDETI SZÖVEG NÁDASDY ÁDÁM PRÓZAI FORDÍTÁSÁVAL*

Látens hiányérzet támadna az emberben, ha Madách Imre születésének bicentenáriuma új *Tragédia*-kiadás nélkül telt volna el. A Madách-évfordulók rendre „kitermelik" a maguk reprezentatív *Tragédia*-edícióit, amelyek – kialakításukban, külalakjukban, szövegfelfogásukban, filológiai apparátusukban – valamilyen módon eltérnek, jó esetben kiemelkednek a korábbi évek-évtizedek kiadásrengetegéből. Bevezetésként hadd essék szó néhányról. Az Athenaeum Kiadó – miután megszerezte a kizárólagos jogokat Madách Imre műveinek kiadására – számos, gazdagon illusztrált, színvonalas munkát szentelt *Az ember tragédiájá*nak. Mind közül kimagaslók azok a díszkiadások, amelyek Zichy Mihály klasszikussá vált narratív jellegű rajzaival hagyták el a nyomdát. A szerző születésének centenáriumára jelent meg *Az ember tragédiája* első kritikai szövegkiadása Tolnai Vilmos szerkesztésében. Már e kiadás fogadtatásakor nyilvánvalóvá vált, hogy a *Tragédia* szövegváltozatainak egymáshoz való viszonya milyen problematikus, olyan döntő kérdéskör, amely a drámai költemény alakulás- és kiadástörténetét érinti. A Madách-filológia sokáig nem is volt képes nyugvópontra jutni az eredeti – Arany és Madách autográf javításait tartalmazó – kézirat, az első kiadás, valamint a második, javított edíció között feszülő textológiai-filológiai problémahalmaz tárgyában. Már viszonylag korán felvetette Tolnai egy olyan szövegkiadás elkészítésének szükségességét, amely képes rendet vágni *Az ember tragédiája* szöveguniverzumában, egymás komplementereiként kezelve és közölve az eredeti kéziratot és a nyomtatott verzió(ka)t. A Tolnai által javasolt megoldásra azonban évtizedekig várt a szakmai közönség: jó nyolcvan év telt el, mire a mű szinoptikus kritikai kiadása megszületett, Kerényi Ferencnek köszönhetően.

Kerényi kiadása párhuzamosan közli a változatokat: a páros oldalakon olvasható a kéziratból rekonstruált fakszimile-szöveg, bőséges szövegkritikai jegyzetapparátussal ellátva, míg a páratlan oldalakra az ún. *megállapított* kritikai szöveg került. Az olvasó így bő félezer oldalon keresztül követheti végig a szöveg keletkezését, a módosításokban, törlésekben, javításokban, betoldásokban testet öltő alakulástörténetét. A sajtó alá rendezőnek a szövegromlást tekintve sem volt egyszerű dolga, a különféle népszerű kiadásokban – ti. *Az ember tragédiája* kiadásainak se szeri, se száma, alig találhatni olyan magyar nyelvű kiadót, amelyik az évtizedek során ne adta volna ki Madách művét – ugyanis rendkívül sok értelemzavaró sajtóhiba gyűlt fel, sőt a szöveget gondozó filológusok, szerkesztők vitatható döntéseinek sokaságával is meg kellett birkóznia. Mivel a szövegromlásra már a második (a szerző életében az utolsó) kiadásban találhatók nyomok, a folyamat viszonylag korán